

Arben Hoxha

DEMAÇI: EPISTEMA KOMBËTARE NË KONTEKSTIN E KOLONIALIZMIT JUGOSLLAV

Hyrje

Festat kombëtare, shënimi i përvjetorëve të personaliteteve dhe ngjarjeve, të cilat i japin orientim zgjidhjes së problemeve të një kombi, janë shprehje e përfaqësimit dhe reflektimit më të lartë për idenë që kombet formojnë për veten. Festat në fakt janë riprodhim (në formë të shkurtuar) i pamjeve që krijon një komb për veten e tij në rrjedhën kohore: për normat morale, për vlerat, për synimet dhe idealet historike të tij, për modelet e sjelljes dhe të lidhjeve sociale brenda vetes etj.

Ditëlindja e 80-të e Adem Demaçit është ditë Feste, e cila e provokon refleksionin për idenë që ne sot kemi për veten tonë si komb!

Një parantezë për gjendjen epistemike të kulturës së kujtesës shqiptare

Pas viteve '90 të shekullit XX, në jetën politike dhe kulturore brenda hapësirës shqiptare (sidomos në Shqipëri) një nga nocionet shumë të përdorura dhe të keqpërdoruar, do të jetë nocioni "disident", i shoqëruar jo rrallë edhe me

togfjalëshat terminologjikë: “të përndjekurit politikë”, “të burgosurit politikë”, etj. Në Shqipërinë e pas viteve ‘90 të burgosurit e regjimit të Enver Hoxhës do të kategorizohen me sintagmën terminologjike “pishtarët e demokracisë”, ndërsa në Kosovë të burgosurit politikë, me qëllim të satanizimit të tyre, nga e ashtuquajtura “elitë kulturore”, do të quhen: “të majtë”, “marksistë-leninistë”, “të kuq” etj. Tabelë qitjeje e një vlerësimi të tillë do të jetë edhe figura e Demaçit.

Në qoftë se në Shqipëri do të ketë një qëndrim emocional e mendimor himnizues për rolin e të burgosurve në demokratizimin dhe avancimin e lirisë së shtetit shqiptar dhe një shpërfillje ndaj veprimtarisë, ndaj kontributit dhe ndaj vuajtjeve të të burgosurve shqiptarë në ish-Jugosllavinë e Titos; ndërkaq, në Kosovë nga e ashtuquajtura “elitë kulturore” pradosksalisht do të etablohet një qëndrim, në njërën anë, zhvlerësues dhe përbaltues ndaj të burgosurve shqiptarë brenda hapësirës së ish-Jugosllavisë dhe, nga ana tjetër, një prirje solidarizimi deri në identifikim me vuajtjet e të burgosurve të regjimit të Enver Hoxhës. Si është i mundur një paradoks i tillë?

Njohja e jetës së personaliteteve, e ngjarjeve të kaluara që kanë ushtruar ndikim pozitiv në jetët e brezave, nuk është çështje e rinjohjes së diçkaje të kaluar, por, siç do të thoshte Pol Rikër (Paul Ricœur), një akt rinjohje dhe pranimi i vetvetes, ku kujtesa është kriteri më i saktë i përcaktimit të identitetit vetjak¹. Qëndrimet vlerësuese kundërthënëse ndaj atyre që kanë sakrifikuar për

¹ Paul Ricœur: *Homo Capax: hermeneutika e zotësive njerëzore (ese etiko-politike)*, prëkthyer nga Orges Azizi, Zenit, Tiranë, 2016, f. 27.

emancipimin shoqëror dhe lirinë kombëtare shqiptare gjatë gjysmës së dytë të shek. XX përbëjnë gjendjen me të cilën përshkruhet kujtesa dhe vetëdija jonë për “çfarë kemi dashur” dhe “çfarë është dashur të duam” dhe, dhe për “çfarë duam” dhe “çfarë duhet të duam” sot.

Marrëdhënia me kujtesën është një akt krijues, fuqia e të cilit akt kondicionohet nga fuqia jonë për ta projektuar veten tonë në të ardhmen. Të vendosësh marrëdhënie me kujtesën do të thotë të zhvillosh aftësitë gjykuese e vlerësuese për ato pjesë të realitetit (të vlerave etj.) që e kanë mundësuar transformimin dhe zhvillimin e qenies tënde njerëzore në rrjedhën kohore. Kjo do të thotë që përmes kujtesës ta përballësh vetëdijen për kushtet që e kanë prodhuar realitetin tënd të sotëm dhe mundësitë që ky realitet i përmban për të ardhmen. Qëndrimet dhe vlerësimet kundërthënëse për sakrificën e të burgosurve politikë janë letërlakmuesi i gjendjes së rrënuar të kujtesës kolektive dhe të identitetit tonë. Ato janë treguesi për shkaqet e vërteta të pamundësive që e shoqërojnë të menduarit tonë konceptual për të prodhuar mjete racionale orientimi dhe pozicionimi në kohë dhe hapësirë.

Pas rënies së ideologjisë së komunizmit, organizimi i kujtesës së kultivuar nga niveli institucional do të kalojë në nivelin e organizimit subjektiv-ideor të individëve dhe grupeve të ndryshme të interesit shoqëror. E mbetur “pa zot shtëpie” kujtesa kolektive shqiptare do të bëhet pre e luftërave të grupeve të ndryshme të interesit për pushtet, të cilat, në betejat kundër njëra tjetrës, do të përpiqen t’i vendosin “figurat” e tyre në panteonin e kulturës së kujtesës publike, edhe atëherë kur ato, në fakt, nuk kanë luajtur ndonjë rol për emancipimin e kësaj hapësire ose, për më keq, kanë qenë në pozicion të kundërt me vetë

idenë e emancipimit. Në këto beteja dhe përmes tyre kujtesa jonë do të trajtohet e ndarë nga totaliteti i Vetes tonë. E vendosur jashtë kuadrit të epistemës kombëtare, si strukturë monolite, kujtesa jonë kolektive do të trajtohet në mënyrë plurale dhe të parcializuar. Për rrjedhojë, kujtesa dhe vetja jonë nuk do të shikohen në unitetin e tyre monolit, por të ndara nga njëra tjetra dhe të parcializuara. Vetja e ndarë në pjesë prodhon kujtesë të pjesshme dhe të vërteta të pjesshme për vetveten tonë. Kujtesa e pjesshme është e pafuqishme për të prodhuar akte të njohjes dhe rinjohjes të vetvetes sonë në unicitetin dhe tonalitetin e saj.

Kujtesa ka kuptim vetëm në raport me veten tonë. Vetja jonë mund të njihet vetëm në raport me lirinë. Mungesa e idesë së lirisë kombëtare është shprehje e mungesës së idesë për totalitetin dhe unicitetin e vetvetes sonë. Mungesa e idesë për totalitetin dhe unitcitenin e vetvetes sonë e ushqen idenë për fragmentarizmin e tërësisë së kujtesës historike kolektive shqiptare në përvoja të pjesshme, thua se ato nuk burojnë nga të njëjtat shkaqe dhe thua se ato nuk kanë prodhuar pasoja për çdo hapësirë të pjesëve të së tërës. Fragmentarizimi i kujtesës, si subjekt veprues në procesin e rinjohjes të vetes sonë, i ka dhënë hapësirë imagjinatës së individëve dhe grupeve të caktuara për ta shndërruar kujtesën kolektive në objekt manipulimi për korrektimin e imazhit personal. Këtu bën pjesë edhe imagjinata e “elitës kulturore”, e cila do ta bëjë veçimin dhe dallimin në pjesë të qenies unike të kombit shqiptar, si gjatë kohës së luftës së ftohtë, ashtu edhe në kohën e globalizmit neoliberal. E vërteta e kësaj “elite”, e vendosur jashtë kuadrit të epistemës kombëtare, pra jashtë kuadrit të reprezentimit total të vetes sonë, në rrafshin epistemologjik është subjektive, sepse e merr parasysh

vetëm një pjesë të realitetit, duke e ndarë atë nga tërësia, nga kuptimi dhe qëllimi i ekzistencës së tërësisë së qenies kombëtare shqiptare. Ndërkaq, në rrafshin etik, qëndrimi “paradoksal” i “elitës kulturore” do të bazohet në moralin emotivist pragmatist. Identifikimin me të burgosurit e Shqipërisë së Hoxhës “elita kulturore” në Kosovë do ta përdorë si mjet racionalizimi për legjitimimin moral të aktit të përbaltjes që ajo i ka bërë të burgosurve dhe vazhdon t’iu bëjë atyre edhe sot e kësaj dite, dhe për zotërimin e ruajtjen e statusit moral-politik në shoqërinë e sotme, si kundërpeshë ndaj qëndrimit nënshtresës që ajo ka pasur dhe ndaj regjimit të Jugosllavisë së Titos.

Prej vlerësimeve kontradiktore dhe fragmentarizuese ndaj aktit të revoltës dhe kundërshtimit të të burgosurve politikë, mund të kuptojmë se aftësia e kujtesës sonë kolektive është cenuar rëndë nga roli mbizotërues që ka marrë imagjinata e individëve dhe grupeve të ndryshme të interesit në vendosjen e rendit të gjurmëve brenda saj.

Shënimi i përvjetorit të tetëdhjetë të lindjes së Demaçit, është ftesa më e besueshme dhe më e denja që mund t’i bëhet vetes sonë për ta parë gjendjen e kujtesës dhe gjendjen e identitetit vetjak shqiptar. Një synim i tillë është shprehur edhe në titullin e punimit tonë, i cili, në mënyrë implicite, përmban shenjë e njësimi midis Demaçit si personalitet historik dhe epistemës si strukturë njohëse.

Demaçi këtu trajtohet si simbol i epistemës, ndërsa epistema si kusht i konstituimit të Demaçit-Subjekt në Histori.

Epistema kombëtare: çështje të përkufizimit

Termi “epistemë” këtu nuk përdoret si koncept i filozofisë së shkencës, në kuptimin e paradigmës, por, në kuptimin strukturalist që i jep asaj Fuko: si koncept përmes të cilit strukturohet sfondi i njohjes së një epoke brenda një kulture². Sipas Fukos epistema përfaqëson totalitetin e rregullave, të cilat e menaxhojnë totalitetin e të gjitha fushave të ndara të dijes.

“Epistema kombëtare” përfaqëson kushtet strukturale që e mundësojnë njohjen e fakteve, të gjendjeve që e përcaktojnë emancipimin apo, në të kundërtën, rrënimin e vetëdijes që një popull ka për idenë e lirisë dhe vetë lirinë, si fushë e realizimit në praktikë të qenies së tij. Si strukturë monolite, epistema kombëtare brenda vetes i strukturon shumësitë e të dhënave, qoftë edhe atëherë kur janë të palidhura sa duhet njëra me tjetrën, në funksion të formimit të vetëdijes që një komb duhet ta ketë për autenticitetin e qenies së vet, si rendi më i lartë i vetënjohjes në procesin e emancipimit të vetvetes dhe njerëzimit. Epistema kombëtare është formë e reprezentimit që një bashkësi njerëzore i bën aktualitetit dhe potencialitetit të realitetit të ekzistencës së vet. Përmes epistemës kombëtare një kolektivitet bëhet i vetëdijshëm për veten dhe për raportin që ai ka me Tjetrin. Epistema kombëtare, si strukturë njohëse monolite, e pajis vetëdijen e njeriut me përmbajtje konkrete njerëzore dhe e aftëson atë për ta mohuar ekzistencën e vet të gjendjes natyrore. Si e tillë, epistema kombëtare është një formë e përmbajtjes së vetëdijes njerëzore përmes së cilës një bashkësi

² M. Foucault: *Reci i stvari*, Golden marketing, Zagreb, 2002, f. 187.

njerëzore e bën kalimin e unit individual në nivelin e unit universal njerëzor.

Që nga Lidhja Shqiptare e Prizrenit e deri në ditët e sotme, epistema kombëtare do të jetë totaliteti i fushës në të cilën do të banojë e vërteta e qenies dhe e ekzistencës kombëtare shqiptare. Si strukturë njohëse, ajo do të ketë rol të rëndësishëm në konfigurimin e marrëdhënies së subjektit me objektin dhe në konsolidimin e konceptit për realitetin shoqëror, ekonomik, politik, kulturor të popullit shqiptar etj. Gjatë gjysmës së dytë të shek. XX, epistema kombëtare, në kuptimin hegelian të fjalës, do të përfaqësojë një fazë të vetëdijes për njohjen e tërësisë së realiteti shqiptar, ashtu si edhe të pjesëve të tij. Ajo do të bëhet mundësia e vetëdijes për domosdonë e përveçimit dhe e njohjes së qenies dhe ekzistencës sonë nga Tjetri. Pra, si mohimësi nga Tjetri dhe nga vetja e tanishme, epistema kombëtare nuk do të jetë veprimi, por nxitësi i veprimit që e bën të dukshëm dallimin e vetes sonë nga Tjetri dhe dallimin e vetes sonë të projektuar nga vetja jonë e tanishme.

Demaçi dhe epistema kombëtare

Epistema kombëtare, si strukturë njohëse e raportit të vetvetes me Tjetrin, Adem Demaçin do ta pajisë me aftësinë hegeliane të të menduarit totalizues, si kusht për të arritur te e vërteta për realitetin e ekzistencës shqiptare në gjysmën e dytë të shek XX. Pas Luftës së Dytë Botërore, në trojet e pushtuara shqiptare nga Jugosllavia (për shkak të pamundësisë së realizimit të shtetit të dëshiruar

kombëtar shqiptar³ - i cili, sipas Altermatit, është kusht për krijimin e kombit) - epistema kombëtare për Demaçin do të jetë Substanca hegeliane (fryma absolute), e cila nuk është identike me Subjektin (me njeriun), por që përmes Subjektit - Njeriut veprues, ajo mund ta realizojë veten e saj⁴. Kombëtarja do të jetë ngjarja kognitive, e cila vetëdijes së Demaçit do t'ia përcaktojë kushtet e problemit të ndërgjegjësimit të shqiptarëve për mundësitë e të qenit subjekt në histori. Për Demaçin epistema kombëtare do të jetë kushti për vendosjen e lidhjes së të menduarit me realitetin e gjendjes koloniale të gjysmës së kombit shqiptar dhe me mundësi e të menduarit të tij për veten dhe të identitetit vetjak. Epistema kombëtare, e manifestuar përmes të drejtës dhe moralitetit, Demaçit do t'ia mundësojë që ta bëjë dallimin midis realitetit formal,

³ U. Altermat, *Etnonacionalizmi në Europë*, Tiranë, Phoenix & Shtëpia e Librit dhe e Komunikimit, 2002, f. 32. Ky autor konsideron se krijimi i kombit është i lidhur domosdoshmërisht me idenë e krijimit të shtetit të dëshiruar.

⁴ Teoritë parahegeliane, duke filluar nga Platoni e deri te Spinoza (por edhe religjionet monoteiste), subjektin dhe Substancën i trajtojnë si një entitet të vetëm, të pandarë. Me Hegelin subjekti dhe substanca konceptohen si entitete ne vete dhe në marrëdhënie me njerëri - tjetrin. Duke e bërë dallimin midis substancës dhe subjektit, Hegeli në librin *Filozofia e historisë* do të konstatojë se “Historia e botës është histori e përparimit të vetëdijes për lirinë – përparim të cilin duhet ta njohim në domosdoshmërinë e tij” (G.V.F.Hegel: *Filozofija povjesti*, Napred, Zagreb, 1966, f. 24). Mbi bazën e dallimit konceptual që do t'i bëjë Hegeli marrëdhënies së Substancës me subjektin, Hajdegeri, në veprën e tij *Qenia dhe koha* do të bëjë dallimin në mes historisë së natyrës dhe historisë së njerëzimit. Ai thotë: “Histori do të thotë tërësia e qenies e cila ndryshon “në kohë”, për ndryshim nga natyra e cila gjithashtu lëviz “në kohë”, histori këtu do të thotë ndryshim i fatit të njerëzve, bashkësive njerëzore dhe kulturës së tyre” (M. Heidegger: *Bitak i vrijeme*, Naprijed, Zagreb, 1988, f. 431).

të dhënë në mënyrë të drejtpërdrejtë si realitet i pereflekuar, dhe mundësisë, si refleksion i totalitetit të realitetit; midis asaj që është tërësore nga ajo që është e pjesshme; midis asaj që është rastësore dhe asaj që është e domosdoshme; midis asaj që është reale dhe asaj që është e mundshme⁵. Duke e përqaftuar epistemën kombëtare, Demaçi do të dijë ta kuptojë dhe vlerësojë në mënyrë hegeliane se reale është vetëm ajo që është e domosdoshme, ndërsa e domosdoshme është vetëm ajo që është e arsyeshme. Për Demaçin liria kombëtare dhe krijimi i shtetit kombëtar ishte domosdoshmëri e ekzistencës së kombit dhe kusht për zhvillimin e qenies individuale njerëzore. Kjo është arsyeja se pse mosbindja dhe rezistenca e Demaçit, dje, te shumë kush do të prodhonte frikë, ndërsa, sot, rezistenca e tij vlerësohet si akt heroik emancipues.

A mund të thuhet se vlerësimi ynë i sotëm për Adem Demaçin është produkt i përbrendësimit të rezistencës të tij si vlerë e, për rrjedhojë, edhe i zhvillimit të strukturës sonë etike që na mundëson të marrim qëndrime dhe orientime të drejta në lidhje me atë që është e “domosdoshme” dhe e “drejtë”?

Gjendja e zgjedhjes morale prej nga ne sot i prodhojmë gjykimet tona vlerësuese për realitetin e ekzistencës sonë, ashtu sikur dje, përcaktohet nga mendimi dominues i prejardhur nga burokracia e sotme politike, e cila “reale” e konsideron atë që është “e pranueshme tash dhe këtu”, ndërsa “të pranueshmen tash

⁵ Për konceptin e raportit dialektik midis rales, realitetit, të mundshmes dhe domosdoshmërisë, më gjerësisht, shih: G.V.F. Hegel, *Nauka logike II*, BIGZ, Beograd, 1977, 152-164.

dhe këtu” e konsideron të arsyeshme. Ashtu sikur Demaçi dje, edhe sot, ata që e tejkalojnë kufirin e mendimit dominues që vjen nga lart, shpallen të rrezikshëm, kërcënues për mirëqenien tonë, kërcënues për rendin kushtetues juridik të shtetit të Kosovës. Në një të nesërme të afërt apo të largët, të njëjtëve “të rrezikshëm”, sikur Demaçit sot, mbase do t’u thuren panegjirikë. Frika për ta tejkaluar vijën kufitare të mendimit dominues që buron nga pushteti i politikës zyrtare, i cili realitetin e përkufizon vetëm si “gjendje në aktualitet”, por jo edhe si potencialitet, flet për brishtësinë e strukturës etike të shoqërisë sonë.

Sot ne e vlerësojmë pozitivisht Demaçin jo për shkak të rritjes së kapaciteteve tona morale, por për shkak se ne tashmë jemi shfrytëzues dhe shijues të fillimit të realizimit të “domosdoshmërisë historike”, të cilën Demaçi e kishte jetuar e shijuar në mendjen e tij tash e 50 vite më parë. Dje Demaçit i frikoheshim për shkak se vuajtja e tij ishte ftesë e papërballueshme për ndërgjegjen tonë të brishtë morale për t’u përfshirë në aksione për ndryshimin e realitetit kolonial; sot e duam Demaçin për rezultatet që ka dhënë puna dhe sakrifica e tij. E Duam Demaçin e rezultateve e jo të vuajtjeve, sepse ne jemi konsumues e jo prodhues të vlerave.

Dy fushat e veprimit

Epistema kombëtare për Demaçin do të jetë jo vetëm pikënisja dhe caku i realizimit të subjektivitetit të individit dhe të kolektivitetit, por edhe e zhvillimit të mirëqenies së gjithëmbarshme të popullit shqiptar. Epistema kombëtare për vetëdijen njohëse të Demaçit do të bëhet bartësja e

procesit të prodhimit të realiteteve të reja kulturore dhe politike nën kontekstin e kolonializmit të Jugosllavisë së Titos, si në rastin kur ai do të bazohet në doktrinën e forcës (faza e parë 1945-1966), ashtu edhe në rastin kur kolonializmi Jugosllav do të bazohet në doktrinën e liberalizmit.⁶

Përmes epistemës kombëtare subjektivitetin e vet Demaçi do ta materializojë në dy fusha të ekzistencës: në letërsi, si fushë e jetës sociale dhe në fushën e politikës, përmes mobilizimit dhe organizmit të forcave më progresive të shoqërisë në Lëvizjen Revolucionare për Bashkimin e Shqiptarëve. Në të dy rastet për Demaçin Njeriu do të jetë objekt i ndërgjegjësimit për mundësinë e të qenit të tij subjekt, si kusht dhe stad për realizimin e mundësive të qenies së tij njerëzore.

Në letërsi, Adem Demaçi njeriun-subjekt do ta kundrojë përmes idesë artistike, e cila do të bazohet në konceptin kartezipan për Subjektin të gërshetuar me përbërës të konceptit iluminist, ku vetëdija përbën thelbin e qenies njerëzore dhe bartësen kryesore të raporteve sociale. Si e bën këtë? Pikërisht duke e vënë individin – objekt në kontekstin dhe përballë strukturës-subjekt (kemi këtu parasysh përmbledhjen e tregimet *Fërkimet*⁷ dhe romanin *Gjarpinjtë e gjakut*⁸). Kjo është skema përmes së cilës në letërsi Demaçi do ta kërkojë vetëndërgjegjësimin për atë se “çfarë do të duhej të jemi” përmes trajtimit

⁶ Këtë tipologji të kolonializmit e kemi bazuar në tipologjinë që A. P. Thorton i bën imperializmit. Më gjerësisht shih A. P. Thorton: *Doktrines of imperialism*, John Wiley & Sons, New York, London, Sydney, 1965.

⁷ Adem Dema: *Fërkime*, tregime, LSHK, Prishtinë, 2012.

⁸ Adem Dema: *Gjarpinjtë e gjakut*, roman, LSHK, Prishtinë, 2012.

kritik të asaj se “çfarë jemi”. Në romanet *Vetëmohimi*⁹ dhe *Dashuria kuantike e filanit*¹⁰, ideja artistike për Subjektin (si kategori filozofike e jo si kategori e poetikës së veprës letrare) do të ndërtohet mbi bazën e konceptit kartezipan për Subjektin, ku Uni i individit nuk kushtëzohet domosdoshmërisht nga kushtet e jashtme materiale. Ndërkaq, në fushën e politikës, me programin e vet politik, me strukturën organizative të organizatës, në krye të së cilës do të jetë, aktin e vetënergjegjësimit për nevojën e kalimit nga gjendja e të qenit objekt të historisë në situatën e të qenit subjekt, Demaçi do ta bazojë në konceptin e hegelian për Subjektin, ku individ dhe kolektivi konceptohen si fuqi të mëdha kreative dhe autoregulative në raport me synimet dhe vullnetin e tij për ta bërë historinë dhe veten në histori.

Përmes artit letrar Demaçi do të synojë zgjerimin e kufijve të imagjinatës dhe intuitës individuale, me qëllim të zbulimit dhe zotërimit të së vërtetës ekzistenciale të njeriut tonë nën pushtimin kolonial jugosllav; ndërkaq, përmes konceptit politik ai do t’i bëjë ftesë arsyes për ta vënë në lëvizje fuqinë e vullnetit kolektiv me qëllim të daljes nga gjendja e shtypjes koloniale. Në rastin e parë, përmes artit letrar, Demaçi *individin* do ta vendosë në një hapësirë reflektimi pa një koncept të parathënë, me qëllim që ai ta ndërtojë në mënyrë vetjake konceptin për veten dhe botën; në rastin e dytë, *kolektivin* do ta vendosë përballë një koncepti politik, i cili i bën ftesë arsyes së

⁹ Adem Dema: *Vetëmohimi*, roman, LSHK, Prishtinë, 2012.

¹⁰ Adem Dema: *Dashuria kuantike e filanit*, roman, LSHK, Prishtinë, 2012.

njeriut të robëruar për ta vënë në lëvizje vullnetin, me qëllim të ndryshimit të realitetit kolonial.

Në vend të përfundimit

Çfarë e bën të dallojë Demaçin nga të tjerët që kanë dhënë për emancipimin dhe lirinë e shqiptarëve në gjysmën e dytë të shekullit XX?

Madhështia e Demaçit nuk qëndron në vuajtjet (si mënyrë në vetvete e ekzistencës) që ai ka përjetuar kazamateve serbo-jugosllave. Përmasa reale e madhështisë së Demaçit mishërohet në motivet, qëllimet dhe në efektet e veprimeve të tij. Demaçi është i pakrahasueshëm me të tjerët, sepse, ai, në minimumin e minimumit të kushteve historike, ka marrë mbi vete maksimumin e përgjegjësisë morale e historike, për përmbushjen e një detyre të vështirë, e cila ka kërkuar energjinë dhe vrullin e shumë brezave, që nga Lidhja Shqiptare e Prizrenit e këtej, dhe, sipas gjasave, do të vazhdojë të kërkojë energjinë dhe vrullin e shumë brezave pas tij: detyrën e bërjes së kombit shqiptar subjekt në histori. Shkalla jonë e ulët e të qenit subjekt, e kjo do të thotë shkalla e ultë e përfshirjes në të menduarit tonë të vetës sonë, provohet përmes ideimit që i bëjmë vetes sonë në botë sipas masës së të qenit objekt i këndshëm dhe i dëshirueshëm perceptcioni nga Tjetri. Realiteti i sotëm politik po na dëshmon se shpallja e pavarësisë së Shtetit të Kosovës nuk është kushti i vetëmjaftueshëm për të qenë Subjekt në histori, e kjo do të thotë se nuk është kusht i vetëmjaftueshëm që na aftëson për të vepruar në botë duke e menduar vetën tonë në të.

Dy shtetet shqiptare përbëjnë një rend më të lartë të mundësisë së ekzistencës që kombi ynë ta shohë të tërën e

vetës së tij. Ky është percepcion. Të qenit subjekt përcaktohet dhe realizohet nga aftësia e inkuadrimit të të tërës në aksion për bërjen e vetes unike. Domosdoshmëria e realizimit të shtetit kombëtar përbën rendin më të lartë për kalimin nga të qenit objekt në të qenit Subjekt në histori.

Për aq kohë sa do të jemi larg realizimit të shtetit kombëtar, Adem Demaçi me idetë e tij dhe me shembullin i tij do të jetë gjithnjë aktual dhe gjithnjë veprues.